

- Див.: *Нева*. — 1992. — № 4. — С. 223 — 246.
 Тойнби А. Дж. Постигание истории. — М., 1991. — С. 140.
 Там же. — С. 140 — 141.
 Голлингвуд Р. Дж. Идея истории. Автобиография. — М., 1980. — С. 156.
 Harnier L. B. Civilization on Trial// Avenues of History. — New York, 1952. — P. 13.
 Toynbee and History. Critical Essays and Reviews. — Boston, 1956. — P. 363 — 364.

- ¹³ Winetrou K. A. Toynbee. The Ecumenical Vision. — Boston etc., 1975. — P. 104 — 105.
¹⁴ Диалог историков: Переписка А. Тойнби и Н. Конрада // Н. И. Конрад. Избр. тр.: История. — М., 1974. — С. 270 — 282.
¹⁵ Там же. — С. 270.
¹⁶ Там же. — С. 272.
¹⁷ Там же. — С. 275.
¹⁸ Проблемы истории и теории мировой культуры: Сб. — М., 1974. — С. 145.

КУПЧИНСЬКИЙ

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК:

ОЛЕГ ДЖЕРЕЛ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНОЗНАВСТВА

Серед постатей української культури, які викликають подив і шану розмаїттям таланту в багатьох сферах «людського духа печаті», одним із перших виступає Володимир Гнатюк. Він — фольклорист, етнограф, мовознавець, літературознавець, історик, філософ; він — блискучий публіцист, активний громадський діяч і видатний організатор української науки. В. Гнатюк — настільки багатогранна і могутня постать в українському суспільно-національному та науковому процесі кінця XIX — перших десятиліть XX ст., що вивчення його творчості вказує не лише на ескороминуще значення цієї особистості в історії нашого народу, а й дає змогу глибше зрозуміти обставини відродження західноукраїнських земель у той час, з'ясувати причини і характер подій, що відбувалися в Україні взагалі. Це стосується загальнонаукового процесу і формування українознавства як науки, то нині можна з усією певністю сказати: якби не Володимир Гнатюк разом з М. Грушевським та І. Франком, українознавча наука не вийшла б на той всеукраїнський, а в окремих галузях і всеєвропейський рівень, якого вона досягла вже на початку XX ст.

Що є визначальним у наукових здобутках В. Гнатюка, присвячених проблемам українознавства? Насамперед це:

1) закладена змалку, ще в домі батьків, любов до рідного слова і рідного народу та його творчості, а також — уміння ставитись до цієї творчості як до чогось святого. Батьківська хата вип-

лекала в майбутньому вченому постійну пошану та любов до народної пам'яті, яка передавалась у сім'ї Гнатюків із покоління в покоління через народну казку, пісню, оповідку;

2) навчання — спочатку у школі подільського містечка Бучача, з його своєрідною внутрішньою атмосферою і глибокими народними традиціями, згодом — у станіславській гімназії (варто нагадати, що вже у школі В. Гнатюк починає записувати пісні, а в четвертому класі гімназії він зібрав близько 500 пісень і 100 різних оповідань та казок¹, а далі — у Львівському університеті, який мав на той час потужні наукові сили і високий рівень викладання фольклористики, етнографії, філології, історії тощо (Антон Каліна; Олександр Колесса, Михайло Грушевський та ін.);

3) оточення у Науковому товаристві ім. Шевченка. З приходом в НТШ В. Гнатюк побачив безпосередній приклад самовідданої і титанічної праці своїх старших колег — І. Франка, М. Грушевського та інших — і з цього оточення постійно черпав насагу для власної творчості і досліджень. Недаремно на титульну сторінку своєї першої великої публікації В. Гнатюк вписує посвяту: «Високоповажаним панам проф. Михайлові Грушевському і д-рові Іванові Франкові, подвижникам українсько-руської науки, приятелям і вчителям молодіжі, свою працю присвячує ученик»²;

і нарешті, останнє:

4) високопатріотичне розуміння В. Гнатюком необхідності створення власної національної науки — необхідності, що диктувалась, насамперед, новими історико-політичними умовами, в яких розвивалась Галичина і Україна в цілому. Цієї науки не було, хоч, за словами самого В. Гнатюка, «український народ — це один з ве-

КУПЧИНСЬКИЙ Олег Антонович. Кандидат філологічних наук. Старший науковий співробітник Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Науковий секретар Наукового товариства ім. Т. Шевченка (Львів). 1995.

ликих слов'янських народів з багатоміною са-
мобутньою культурою». Він уболіває за його ус-
ну народну творчість, мову, історію, за всі його
пам'ятки, які або пропадають безслідно, або «їх
наш, близькі і далекі «друзі» використовують і,
використовуючи, забувають сказати, якому наро-
дові вони належать».

Вивченню творчості Володимира Гнатюка, зок-
рема джерел формування його українознавчих
студій, присвячено чимало уваги. Ці питання
знаходять певне віддзеркалення у працях
М. Кравця, Б. Романенчука, М. Яценка, Й. Дзен-
дзєлівського, Л. Гумецької та інших. Останнім
часом багато працює у цьому напрямі М. Му-
шинка, без монографій якого нині не може
обійтись жодний дослідник наукової спадщини
вченого.

Найпершим предметом наукових зацікавлень
В. Гнатюка була фольклористика. Цій галузі ук-
раїнознавства він присвятив чи не найбільше
уваги. Його цікавлять найрізноманітніші жанри
фольклорної творчості, які він науково опрацю-
є під кутом зору історії, розвитку та станов-
лення як української, так і загалом слов'янської
фольклорної творчості.

Проте вже на самому початку В. Гнатюк зро-
зумів, що без повного опанування теорії пред-
мету глибоке вивчення народної творчості немож-
ливе. Загроза полягала, насамперед, у недогляді
багатьох фактів і явищ під час обстеження тери-
ну, що, з одного боку, могло згубно позначитися
на долі матеріалів, з другого — такий шлях не
дозволяв подати ці матеріали в усій історичній
повноті. Сьогодні, з перспективи часу, можемо
сказати, що саме орієнтація на досягнення
світової фольклорно-етнографічної науки стала
у В. Гнатюка однією з основних підвалин трак-
тування ним національного фольклору і народо-
знавства взагалі.

Збагнувши основні засади світової фольклори-
стики, В. Гнатюк побачив, що дотогочасний стан
досліджень усної народної творчості в Україні
носив односторонній і безсистемний характер, що
він у науковому плані не виходив за рамки про-
стої популяризації й описання фактів. Як при-
хильнику історико-порівняльного методу, йому
найбільше боліло те, що тоді, коли в багатьох
країнах уже робилися спроби наукових узагаль-
нень із різних проблем фольклористики, про-
водилося зіставлення матеріалів із явищами інших
культурних категорій (тобто народознавча наука
виходила на концептуально-аналітичний рівень),
в Україні всього того не було. Це вчений неод-
норазово підкреслює. «Те, що у нас починають
думати, — пише В. Гнатюк Осипові Роздольсь-
кому, там (на Заході) давно пройдений крок». Він
переживає за щоденні втрати безцінних дже-
рел: «... страшно робиться, все губимо із року в

рік»³. І тут дослідник увесь поринає у проблеми
української фольклористики і народознавства.

У розумінні В. Гнатюка народна творчість —
це пряме відображення історії народу, а різні
жанри усної народної творчості — не що інше,
як своєрідні історичні документи народу-творця
«його доля і життя». Процес створення фольк-
лору він вважає безперервним. На погляд вченого
народна поезія «не може виказувати застою». Застій
в народній поезії показував би, що й сам
народ загибає, та сього ми недобачуємо в себе.
Навпаки, можна зазначити, що наш народ по-
ступає щораз вище і розвивається чимраз
сильніше»⁴.

Водночас Гнатюк дотримується думки, що в
різних народів на однаковому ступені їх
історико-культурного розвитку виникають
подібні джерела творчості, а отже й розвивають-
ся подібні жанри. Цим він підкреслює значення
типологічного фактора у вивченні народознав-
чих проблем.

З великою увагою дослідник ставився до
оригіналів фольклорних творів, що проявлялося
у точності їх записів і передачі їх народною мо-
вою. Цього принципу вчений дотримувався, пра-
цюючи над фольклорними текстами, усе життя.

З-поміж багатьох жанрів усної народної твор-
чості на перше місце вчений ставить народну
пісню. Цінною є його класифікація пісень.
Дослідник також стежить за розвитком сучасної
йому пісні, публікує розвідку «Народні воєнні
пісні» (1916), в якій аналізує українські стрілецькі
пісні першої світової війни.

Велике зацікавлення у вченого викликають
народні звичаї, вірування і взагалі фольклорна
проза. В. Гнатюкові належить розробка типологі-
чної прози в українській науці. Пізнавальним під-
цим кутом зору є листування В. Гнатюка з
Ф. Вовком — матеріал, який ще чекає свого
дослідника⁵.

Своєю фольклористичною діяльністю В. Гна-
тюк намагався охопити більшість доступних
йому українських територій, сягаючи і діас-
порних поселень у Югославії, Угорщині, Румунії.
Привертає увагу вченого й усна народна
творчість українців США, Бразилії, Канади.

Чи не найбільш послідовно (від самого почат-
ку своєї наукової діяльності) вчений вивчає
«зовсім не досліджену територію», на той час
«не рушений, — за словами М. Драгоманова, —
українськими дослідниками терен» — так звану
Угорську Русь. У результаті багаторічного
дослідження фольклорних матеріалів, записаних
безпосередньо з уст народу, та їх опрацювання
з'являється шеститомник «Етнографічні ма-
теріали з Угорської Русі» (1897 — 1898, 1900,
1909 — 1911). З появою перших томів цієї збірки
в українській науці розпочався відлік етно-

рафічних публікацій світового рівня опрацювання (незважаючи на те, що на той час вже були відомі збірки П. Чубинського, В. Антоновича, М. Драгоманова, О. Роздольського та інших), оскільки це було перше вичерпне зібрання різножанрових фольклорних творів з одного регіону України. Поява цієї праці, що й досі є неперевершеним джерелом для народознавчих досліджень українського Закарпаття, — величезна заслуга В. Гнатюка.

Потрібно зазначити, що до збирання фольклорних матеріалів В. Гнатюк вважав обов'язковим запрошувати кореспондентів із середовища освічених селян, учителів, священиків та гімназійної і студентської молоді. У цьому він бачив, крім користі для науки, шлях до зацікавлення населення народознавчою проблематикою, культурологічний момент, піднесення освіти. З цією метою він укладає різні спеціальні програми-питальники, квестіонарі для збирання фольклорних та інших матеріалів, відозви до любителів народної словесності тощо.

До своїх першочергових наукових завдань учений завжди відносив збір, опрацювання та видання матеріалів народної творчості, бо «... якщо тепер цього не зібрати, то завтра буде пізно, фольклор відходить від нас разом з людьми». Чи не пророчими були ці слова В. Гнатюка, чи не так склалося у багатьох регіонах сучасної України?! Записи вченого нині є свідченням про життя українців у минулі століття на значній території сучасної Словаччини, Угорщини, Румунії.

Поряд із згаданими «Етнографічними матеріалами Угорської Русі» В. Гнатюк видає «Галицько-руські анекдоти» (1899) — збічник, що охоплює 700 текстів; двотомник «Галицько-руські легенди» (1902) — 412 текстів; «Знадоба до української демонології» (1904, 1912) — 1346 текстів; тритомник «Коломийки» (1905 — 1907) — 8622 пісні; «Гайвки» (1909) — 184 тексти 180 мелодій; «Народні оповідання про опришків» (1910) — 278 текстів; «Похоронні звичаї і обряди» (1912) — 20 детальних описів похоронів; двотомник «Колядки і щедрівки» (1914) — 222 пісні; «Народні оповідання про тютюнарів» (1915) — 77 текстів; двотомник «Українські народні байки» (1916) — 400 текстів; два томи сільського еротичного фольклору (1912) — 319 текстів та інше (зауважимо, що в 1911 р. планувався навіть окреме видання корпусу пісень у шістьнадцяти томах) ⁶.

Все це підготувала і видала в НТШ протягом якихось 16 — 18 років одна людина, ім'я якої — Володимир Гнатюк. У підготовці «Етнографічного збірника» йому, як пише В. Ягич, «принадлежит видающеся участие... Он сам заполнил своими трудами большую половину «Етног-

рафічного збірника»... С неумолимым трудолюбием и редким самопожертвованием этот симпатичный, скромный труженник изучает этнографию малорусскую в широких размерах ее содержания... Труд В. Гнатюка отмечается всеми качествами его добросовестной этнографической деятельности и заслуживает рядом с прочими трудами полного признания... ⁷. На збірку «Коломийки» відгукнувся також І. Франко (а високу оцінку цієї збірки можна з певністю віднести і до всіх вищезазначених видань), говорячи, що В. Гнатюк — «феноменально щасливий збирач усього етнографічного матеріалу, якому з наших давніх збирачів, мабуть, не дорівняв ні один» ⁸.

Публікації В. Гнатюка мали і загальнослов'янське значення, бо цей український учений «зміцнював фронт передової науки у всьому слов'янському світі» ⁹. В. Гнатюкові належить близько десяти розвідок і рецензій, присвячених білоруському фольклорові та етнографії. Починаючи з 1897 р. на сторінках «Записок НТШ» та інших видань Товариства він систематично рецензує російські фольклористичні та етнографічні праці; в полі його зору постійно перебувають такі журнали, як «Етнографическое обозрение», «Живая старина», «Известия отделения русского языка и словесности» та інші. У своїх рецензіях він гостро критикував представників консервативних шкіл у російській фольклористиці, виступав проти теорії запозичення, «праісторичного обміну», «згасання і псування» фольклору. Немале значення мають його праці, присвячені польському фольклорові, зокрема у плані польсько-українських взаємин у галузі фольклористики.

Втім, чи не найбільше уваги приділив В. Гнатюк словацькій та чеській фольклористиці. Ці зацікавлення стосуються як мовознавчих і народознавчих досліджень, так і взаємин українців із словаками і чехами. З цього погляду виділяються праці «Словацький опришок Яношік в народній поезії» (1899), «Русини Пряшівської єпархії і їх говори» (1900), «Словаки чи русини» (1901), «Чи бачванський говір словацький?» (1905) тощо, де дослідник зіставляє український фольклорно-мовний матеріал із словацьким та чеським. Також він був знайомий із народною творчістю південних слов'ян, зокрема болгарів. На сторінках редактованих ним видань НТШ рецензувалися праці з питань фольклору та етнографії сербів, хорватів, словінців та інших південних слов'ян.

Здобутки В. Гнатюка у галузі вивчення фольклору слов'янських народів високо оцінювалися тогочасними славістами. В листі управи Познанського Товариства прихильників наук до Президії НТШ з приводу смерті В. Гнатюка мовиться: «Ваша втрата стосується також нас, бо і

польська наука з найбільшою увагою стежила за працями померлого, знаходячи в них безліч цінних додатків і спостережень для польської етнографії»¹⁰. Відомі й інші аналогії. В листі, надісланому до НТШ філологічним факультетом університету ім. Т. Масарика у Брно, з цієї ж причини зауважується: «Покійний дослідник здобув собі в історії слов'янської етнографії невимірні заслуги своєю невтомною збирацькою і видавничою діяльністю. Дякуємо йому за багатий матеріал, яким він всебічно висвітлює життя українського народу і тим самим допомагає досліджувати сусідні народи»¹¹. І сьогодні праці В. Гнатюка знаходять високу оцінку¹².

В. Гнатюк уважно стежив і за розвитком фольклористики в Австрії, Німеччині, Франції та Англії, мав особисті зв'язки з багатьма визначними фольклористами цих країн. Особливо тісні контакти учений підтримував з «фінляндською школою» фольклористики, заснованою професором Гельсінського університету Юліусом Кроном. Коли 1907 р. у Гельсінки була заснована Міжнародна федерація фольклористів, В. Гнатюк першим з-поміж українських учених став її членом.

Паралельно з фольклором В. Гнатюк досліджує етнографічні пам'ятки. Його цікавлять побут селянства і сільське господарство як одна із сфер матеріального виробництва, а також ремесла, промисли, одяг, кулінарія та інше. Без вивчення чисто етнографічних джерел, на думку вченого, неможливе розуміння фольклорної творчості народу, — «вони творились і розвивались невіддільно».

На окрему увагу заслуговують його праці про спосіб харчування західноукраїнського населення: «Народна пожива і спосіб її приправи у Східній Галичині» (1899), «Народна пожива на Бойківщині» (1906), «Народна пожива в Галичині» (1918), а з праць про народні ремесла — «Кушнірство в Галичині» (1899), «Ткацтво в Східній Галичині» (1900).

Багато теоретичних спостережень зробив учений у своїх рецензіях на чеські, польські, російські наукові праці. У них — зокрема у статтях про народну архітектуру і житло — він особливо наголошує на загальнослов'янських та національних рисах народної культури. Потрібно зауважити, що, досліджуючи народне житло, дослідник твердо стояв на прогресивних позиціях у трактуванні його історичного розвитку.

Окрему сторінку В. Гнатюк вписує в історію українського красного письменства. У період, коли на Східній Україні було заборонене українське слово, у Львові засновується «Українсько-руська видавничка спілка», в якій В. Гнатюк виступив редактором та упорядником майже півтори сотні книжок. Тоді ж у редактованій ним та І. Фран-

ком «Літературно-науковій бібліотеці» вийшли основні твори української літератури XIX — початку XX ст. та чимало творів світової класики. Цілий ряд художніх творів В. Гнатюк переклав для «Бібліотеки» з російської, польської, німецької, чеської, французької мов. Мета була одна — українським словом донести до читача шедеври вітчизняної та зарубіжної класики.

З 1899 до 1907, а потім з 1922 до 1926 рр. В. Гнатюк входив до редакційної колегії «Літературно-наукового вісника», який саме став найвизначнішим літературно-громадським журналом України і відіграв важливу роль у справі єднання літературно-мистецьких сил Східної та Західної України.

Як дослідник, насамперед давньої української літератури, В. Гнатюк посідає непересічне місце і в українському літературознавстві. Саме завдяки його старанням з'являються друком невідомі досі твори — знайдені і впроваджені у науковий обіг оригінальні та перекладні літературні збірки XVII — початку XIX ст. Йдеться, наприклад, про публікацію «Интересний збірник з с. Хітара (повіт Стрийський)» (1896), «Угороруські духовні вірші» (1902), «Кілька духовних віршів (Співаник із Грушова)» (1903), «Хоценський співаник Левицьких» (1909), «Угороруський співаник Ів. Грядилевича» (1909), «Зборник Петра Колочавського» (1922). Публікуючи літературні пам'ятки, вчений додав до них вступ із палеографічним описом, зауваженнями про мову, час укладання пам'ятки, її походження. Опубліковані тексти є цінним матеріалом не лише для літературознавців, а й для фольклористів та мовознавців. Йому ж належить праця «Причинок до літератури нашого віршотворства» (1898), аналіз творчості молодого бачванського поета Габора (Гавриїла) Костельника у статті «Поетичний талант між бачванськими русинами» (1904), замітки і повідомлення про Еміля Золя (1902), Ізидора Воробкевича (1903), Ілярія Грабовича (1903), Михайла Старицького (1904) та інше.

Певний внесок робить В. Гнатюк у шевченкознавство та франкознавство. На сторінках видань НТШ та в інших виданнях, зокрема періодичних, він виступає із статтями «Нові переклади Шевченкових поезій» (1901), «Заборона Шевченкових вечорниць у Косові» (1901), «Автограф Шевченка», «Пам'яті Шевченка» (1902). Водночас вчений обговорює справу будови пам'ятника Т. Шевченкові у Києві (1905).

Чимале місце в науковій спадщині вченого займають дослідження, що стосуються як творчості Івана Франка, так і його особистості. Крім розвідок біо-бібліографічного характеру він пише огляди, рецензії, де аналізує праці письменника, висловлює зауваги щодо трактування І. Франком окремих проблем, оцінок фактів,

одночас спростовуючи різні закиди на адресу письменника. Завдяки старанням В. Гнатюка була видана збірка поета «Мій ізмарagd», біографія його творів, а деякі з них уперше були покладені на музику.

Упродовж усього творчого життя вченого між ним та І. Франком панували особливі взаємини. Франкові належить виняткове місце у біографії В. Гнатюка. Це підкреслює сам вчений, зокрема, у згаданій вище присвяті «Етнографічного збірника». Це засвідчує і довголітня праця обох у Науковому товаристві ім. Шевченка, підготовка спільних видань, відозв («І ми Європі», 1896), ювілею І. Франка 1898 р. (за доданням студентської молоді й інтелігенції Гнатюк очолив організаційний комітет)¹³. Гнатюк був одним із авторів відозви до громадськості, під назвою «Українці», складеної напередодні святкування 40-річчя творчої діяльності І. Франка. «Нам, синам нинішнього дня, нелегко виставити собі всю велич заслуг Івана Франка в національній житті нашого народу, — мовиться в відозві. — Яка величезна частина теперішнього нашого національного світогляду, нашої національної культури і сили прийшла до нас від Івана Франка. Були у нас часи, коли все, що в нашій національній дорібці могло зватися славою, культурою, поступом, гуманністю, демократизмом — все те обмежувалося до невеличкого гуртка одиниць з Іваном Франком на чолі»¹⁴. Чи не тут криється пряма вказівка на Гнатюка, з яких починалося Гнатюкове усвідомлення необхідності розвивати українознавчу науку. Відоме листування В. Гнатюка з В. Ягичем, Е. Енсенном, П. Тодоровим, В. Короленком, М. Черним, Я. Бодуеном-де-Куртене, М. Горьким, М. Полівкою та іншими стосовно залучення їх до роботи в альманасі «Привіт Іванові Франкові в ювілейне його письменницької праці. 1874 — 1914». Літературно-науковий збірник» (1916). Гнатюк був головним організатором альманасу і написав до нього передмову.

В. Гнатюк постійно підтримував контакти з діячами українськими та зарубіжними вченими і письменниками, популяризуючи літературу і наукову творчість, наприклад, російських письменників в Україні (передусім через власні передмови та особисте листування). Він безкомпромісно виступав проти діячів шовіністичного характеру, які недобачали або й заперечували цінність української літератури й науки, вважаючи їх чимось периферійним, неповноцінним. Прикладом може бути ставлення Гнатюка до Т. Флоринського. У 1905 р. у журналі «Новий Флоринський в Одесі» він виступав проти намагань В. Істрина віднести всі письменські пам'ятки давньої української літератури до кирилицею, до російської спадщини. «Я

цікавий, — пише В. Гнатюк, — чи багато лишило би ся великорусам літературних пам'яток XI — XVIII ст., коли би який українець приложив до них методу Істрина і зачав причисляти до українських пам'яток, мабуть тоді найліпше «ввиіграла би только научная объективность»¹⁵.

Чималі заслуги має дослідник в ознайомленні українського читача з польською, чеською, словацькою, болгарською художніми літературами. Це, хоч меншою мірою, стосується також французької, австрійської, бельгійської, норвезької та шведської літератур.

Українознавчі дослідження проектувалися В. Гнатюком також на мовознавство. Лінгвістичні зацікавлення його стосуються таких важливих галузей, як українська діалектологія, літературна мова, стилістика та культура мови, правопис, лексикографія, лексикологія, а також соціолінгвістика, славістика. Цікавили його й деякі проблеми ономастики, загального мовознавства і міжмовних контактів¹⁶.

У працях В. Гнатюка чітко розмежовуються діахронний і синхронний плани мовних явищ, диференціюються діалект і літературна мова. В одному із своїх ранніх досліджень учений зауважує: «Кожний народний говір, хоч би який багатий сам для себе, є занадто бідний для висловлення усіх думок нинішнього культурного чоловіка. Літературна мова мусить мати все, що є найкраще в народних говорах...»¹⁷. Уважно простежуючи еволюцію мовних явищ в українській мові, вчений встановлює фактори, які виявляються визначальними при формуванні загальноукраїнських норм літературної мови, встановленні загальнонаціонального словникового фонду; визначає місце говорів у системі ужиткового мовлення, нарешті, коментує корелятивність нормативних та позанормативних мовних явищ тощо¹⁸. Цінні його спостереження над мовою окремих українських письменників (наприклад, праця «Кілька уваг про мову творів В. Стефаніка», 1914). Вирізняються чіткістю і логічністю, з урахуванням взаємодії різних рівнів мови, погляди В. Гнатюка на граматику. Особливої уваги заслуговує трактування вченим впливу мови на функціональну виявлюваність граматичних явищ.

У таких працях, як «Чи можливе тепер у нас уодностайнення літературної мови і правописи?» (1911) або «Чи розрізняти в нашій правописі тверде і м'яке «і»?» (1913), він висловив думку про наявність категорії оцінності не тільки в лексичній, а й у граматиці.

З-поміж усіх мовознавчих підрозділів чи не найбільша увага ним приділялася діалектам української мови. У діалектній системі В. Гнатюк бачив основну підвалину для поступу мовознавчих досліджень. Все в нього будується, насампе-

ред, на автентичному записі діалектних явищ. «Знаючи, як наша філологія стоїть низько, хоч так багата у нас діалектологія (тут дослідник має на увазі багатство діалектів — О. К.) поставив собі робити записи в різних сторонах нашої країни, можливо найвірніші, оскільки мене ухо не зведе, щоби відтак лінгвісти могли ним покористуватися»¹⁹.

У передмові до «Народних оповідань про опришків» (1910) учений дає ґрунтовну характеристику українських гуцульських говірок. За цю роботу, що ще донедавна залишалася найдосконалішою в українському діалектознавстві, на пропозицію В. Ягича та О. Шахматова Петербурзька Академія наук нагородила В. Гнатюка премією О. Котляревського²⁰. Пізнавальними у цьому плані є також статті «Причинки до пізнання Гуцульщини» (1917) та «Гуцули» (1924). Певний внесок зробив дослідник у вивчення бойківського говору (праці «До бойківського говору», 1902; «Останки аориста в нашій мові», 1905 та ін.). Особливим його здобутком є передусім дослідження закарпатських говірок, зокрема говірок суміжних українсько-словацьких територій, говору бачванських русинів-українців. В. Гнатюк визначає мовні та етнографічні межі поселень українців на Закарпатті та в інших регіонах України. З цих питань на окрему увагу заслуговують праці: «Руські оселі в Бачці» (1898), «Русини Пряшівської єпархії і їх говори» (1900), «Словаки чи русини? Причинки до в'яснення спору про національність західних русинів» (1901), «Руська мова в Угорщині» (1902), «Чи бачванський говір словацький?» (1905) та ін.

За словами Й. Дзєндзелівського, В. Гнатюк був одним із найвизначніших українських діалектологів кінця XIX — початку XX ст. Про визнання його наукового авторитету в цій галузі яскраво свідчить і те, що О. Шахматов двічі звертався саме до В. Гнатюка з проханням завершити упорядкування програми для збирання матеріалів українських говорів (цю працю розпочав К. Михальчук та через хворобу змушений був її залишити, а А. Кримський за браком часу відмовився)²¹.

Помітний внесок В. Гнатюка у соціолінгвістику. Під цим кутом зору привертають до себе увагу опублікований ним словник лірників Бучацького повіту під назвою «Словарець лірницького говору» (1896 р. доданий до праці «Лірники»), рецензії на праці Ю. Яворського «Кумаць по лемберски» (1902), Н. Нелиповича «Тарабарский язык» (1903) та інше.

У полі зору В. Гнатюка завжди була українська словникова продукція. Він постійно рецензує двомовні, тлумачні, термінологічні та діалектологічні словники української мови. З цих рецензій постає перед нами лексикограф-

учений і лексикограф-практик, якого постійно турбує розвиток української лексикографії²². (Див. його оцінку «Русько-німецького словаря» О. Поповича (1905), «Русько-латинського словарця для руських гімназій» Ю. Кобилянського (1908), «Словника чужих слів» З. Кузєлі та М. Чайковського (1910), «Української номенклатури вищих ростей» М. Мельника (1922)). Щодо останнього словника В. Гнатюк зазначає, що праця ця є «значнішим українським ботанічним словником» (охоплює 2328 рослин). Він завжди був противником штучного творення слів, вважаючи, що неологізми повинні ґрунтуватися на законах народної мови: «Хто хоче творити нові слова, повинен перше простудіювати невичерпні скарби живої народної мови і то у всіх діалектах і говорах, не виключаючи й галицьких, як се досі робиться; повинен вивчити докладно всі закони мови, а тоді не треба буде ні лізти за словом у кишеньку, ні потитися над його утворенням і утворювати зле. Тоді прийде все само від себе»²³.

Уряд праць окрема увага приділялася розвитку української наукової термінології, про що вказує тісна співпраця вченого з математично-природописно-лікарською секцією НТШ.

У контексті підвищеної уваги до слова і лексикографії не слід забувати, що В. Гнатюк був редактором найповажніших видань НТШ, а також довголітнім секретарем цього ж Товариства, і через його руки проходило майже все листування, написання важливіших звернень, заяв і оголошень, діловодство. Хочеться підкреслити ще один аспект: В. Гнатюк, спираючись на загальноукраїнську мовну традицію, творив один із перших українських правописів і його послідовно дотримувався. Нині цей правопис з усією впевненістю можна назвати правописом Наукового товариства ім. Шевченка. Питанням правопису вчений присвятив десятки праць.

Завдяки авторитету В. Гнатюка, І. Франка, К. Студинського, М. Возняка та інших згаданих правопис НТШ набув такого рівня, що багато його позицій пізніше були прийняті як загальноукраїнська правописна норма. Їх впровадила Всеукраїнська Академія наук у Києві, починаючи з 1921 р.

Говорячи про В. Гнатюка як мовознавця і громадянина, не можна не сказати про його довголітню боротьбу за скасування царського указу 1876 р. Понад десять його статей присвячені цій загальноукраїнській проблемі, з якою вчений зіткнувся уже в перші тижні своєї праці в НТШ коли довідався, що українська мова, як мова виступів на XII Археологічному з'їзді в Києві, заборонена. 20 серпня 1899 р. В. Гнатюк та І. Франко вислали від імені Президії НТШ окремого листа організаторам з'їзду. Подібна історія

повторилася у 1902 р. під час проведення XIII Археологічного з'їзду у Харкові²⁴. У 1903 р. В. Гнатюк опублікував статтю «Російська цензура і українська мова», в якій дав нищівну критику заходам російського уряду щодо зневажання української мови. Під впливом загального обурення і тиску різних верств населення, в тому числі частини прогресивно настроєної російської інтелігенції, на переломі XIX — XX ст. царська адміністрація пішла на певні поступки. Ілюстрацією цього є такий приклад: із 45 українськомовних книжок, поданих у цензурний комітет 1900 р., було заборонено друкувати лише 22. У списку заборонених книжок була навіть Біблія, яку один із найбільших слов'янських народів не смів читати рідною мовою²⁵.

В. Гнатюк боровся і проти тенденцій панславістичних діячів, які намагалися впровадити російську мову як «всеслов'янську», скасувавши тим самим усі національні слов'янські мови. Речником цієї ідеології, як відомо, був журнал «Славянський век». У 1901 р. редактор «Века» запропонував вживати в усьому слов'янському світі одну російську мову, а всі інші відкинути як гальмо «всеслов'янського об'єднання». В. Гнатюк назвав таку ідею безглуздою, а її автора — «всеслов'янином із Кулікова» (1901). У 1905 р. під впливом революційних подій в Росії «Славянський век» припинив своє існування, а В. Гнатюк з цього приводу написав некролог під назвою «Славянський век» упокоївся» (1905).

У цьому напрямі В. Гнатюк вів боротьбу також і з галицькими москвофілами, викриваючи їх антинародну політику (див. його праці «Москвофільська наука» (1904), «Новітні фарисеї» (1905), «Культурність галицьких москвофілів» (1905), «Хто підтримує москвофільство» (1905) та ін.).

Борючись проти реакційного слов'янознавства та москвофільства в Галичині і на Закарпатті, В. Гнатюк щиро підтримував ті прогресивні ідеї, які збагачували кожну слов'янську націю та її мову. У цьому плані він високо оцінював Е. Бернекера, С. Формана, Ф. Корша, О. Шахматова та інших.

Таким постає В. Гнатюк як дослідник питань мовознавства, культури української мови тощо. І все це при тому, що він сам ніколи не вважав себе лінгвістом.

У колі українознавчих досліджень В. Гнатюк постає перед сучасниками і як історик, насамперед історик України. У центрі його уваги — питання давньої і нової історії українських земель. Багато місця займають у його творчості XIX ст. проблеми національного становлення українського народу, його боротьба за політичні та економічні права, за розвиток культури. До джерел дослідження історії народу В. Гнатюк часто

відносить і його фольклорну творчість, підкреслюючи, що вона «пояснює нам його історію», через неї ми маємо змогу знайомитися з його «поглядами суспільними, громадськими і політичними»²⁶ (див., наприклад, «Словацький опришок Яношік в народній поезії», 1899); В. Гнатюк — автор обширної енциклопедичної статті «Малорусове» в «Оттов словнику науковому» (1900). Йому ж належить робота «Національне відродження австроугорських українців 1772 — 1888 рр.» (1916). У 1910 р. О. Шахматов запропонував В. Гнатюку написати статтю на подібну тему для синтезованої праці «Український народ в его прошлом и настоящем»²⁷. У цій роботі широко обговорювалося політичне життя, рівень національної свідомості, розвитку шкільництва, преси, громадських інституцій на західноукраїнських землях. У повідомленні «Австрійська конституція в цифрах» (1901) В. Гнатюк окремо наголошує на тенденційних обмеженнях представництва національних меншостей у державних установах Австро-Угорщини. Деякі пізнавальні історичні факти знаходимо в працях «Кубанщина й кубанські українці» (1920), «Гуцули» (1923).

Окрему сторінку в дослідженнях В. Гнатюка становить історія Закарпаття. Уже в 1899 р. у двох числах чеського журналу «Словански Преглед» він публікує ґрунтовну розвідку «Русини в Угорщині» і паралельно в «Літературно-науковому віснику» — «Причинок до історії зносин галицьких і угорських русинів», «Число русинів на Угорщині» та інші. Розглядаючи історичне минуле закарпатських українців, дослідник показує інтенсивну мадяризацію населення, що вела до залежності і відсталості, а далі й повного культурного зубожіння народу. Водночас він не лише вказує на економічну залежність і політичну безправність закарпатців, а й намагається пояснити ці явища, вбачаючи одну із причин їх виникнення у безземеллі, безнастанному дробленні й без того дрібних ділянок, державних ліцитацій та боргах. При цьому вчений відкриває деструктивну спрямованість духовенства і світської інтелігенції та лицемірство уряду, який на словах проголошував свободу й демократизм, а на ділі запроваджував середньовічне рабство.

«Так, в Угорщині дійсно є свобода, — пише В. Гнатюк, — для панів — робити, що їм подобається, для мужиків — слухати панських розпорядків, платити величезні податки, давати рекрута і — вмирати з голоду»²⁸. Поряд із цим В. Гнатюк вказує на історичну зумовленість взаємин українців з різними іншими етнічними групами в Україні, простежує, зокрема, зв'язок галичан із закарпатцями від найдавніших часів, зауважуючи особливе пожевлення їхніх стосунків у XIII та XVIII ст.

Звертають на себе увагу його спостереження щодо трактування понять «народ» і «нація» як суспільно-політичних категорій. Поняття «народ» В. Гнатюк пов'язує насамперед із поняттям «сел-нство», вбачаючи в селянстві основу майбутнього прогресу українського народу. Що ж до нації, то В. Гнатюк розуміє, що ознакою нації є мова («найособливіша і найглибша сфера обстоювання свого «я», а... якщо воно є, то зберігається особиста і національна гідність»). Та, крім мови, мусить бути ще «щось інше, по чім належить пізнавати національну відмінність народу»²⁹. І цим іншим є історичні умови розвитку народу, його традиції, антропологічні особливості, психологія, релігія, нарешті, ставлення до цього народу сусідніх народів³⁰. У названих постулатах простежується пряме твердження вченим основних принципів етногенетичних досліджень у національній науці. Ілюстрацією застосування такого методу різнопланових зіставлень в опрацюванні питання є також його стаття «Чи закарпатські українці автохтони?» (1922). Подібних питань В. Гнатюк торкається у розвідці «Словаки чи русини?», основні положення якої знайшли підтримку серед багатьох дослідників, у тому числі тих, що жили на Закарпатті і цікавилися проблемою³¹.

Взявши за аргументацію історичні, етнографічні, мовні та інші дані, вчений — на противагу офіційним угорським опонентам — доходить висновку, що закарпатські українці жили на своїй території вже перед VIII — IX ст. Стаття В. Гнатюка на свій час мала політичне значення, а сьогодні її висновки підтверджуються новими історичними і археологічними джерелами.

Таким чином, як прихильник застосування порівняльного методу в дослідженнях суспільних наук, В. Гнатюк, на відміну від інших учених, не відкидає таких шкіл в науці, як «історична», «антропологічна» чи навіть «міфологічна». Однак «жодна з них не може бути універсальною», хоча у кожній, на думку вченого, можна знайти щось раціональне³². Найголовніше, за словами В. Гнатюка, — «це правда в науці». Під цим кутом зору В. Гнатюк високо оцінив О. Шахматова, який стояв на об'єктивних засадах у трактуванні мовно-історичних явищ, що, як відомо, знайшло відображення, насамперед, у його розумінні зв'язку мови й етнічного континіуму східнослов'янських народів. У листі від 26 грудня 1901 р. О. Шахматов пише В. Гнатюкові: «Главная задача моя — это дать очерк взаимных отношений русских говоров (тобто українських, білоруських і російських — О. К.) і решительно отказать от всяких попыток искать в киевлянах предков современных великороссов»³³.

В. Гнатюк цікавиться історією політичних учень, пильно стежить за науковим поступом гуманітарних наук. Починаючи з кінця XIX ст., дослідник стає на шлях інноваційного сприйняття і трактування багатьох явищ та проблем українознавства. Прямим свідченням цього є вироблені ним принципи досліджень українського етносу на окраїнних територіях. Він окремо підкреслює розвиток нових напрямів наук, наприклад візантології («Нова галузь наук», 1902). З метою висвітлення нового в науці В. Гнатюк пише ряд біографічних портретів, ювілейних есе, присвячених українським та іноземним історикам політичної історії, історикам-економістам, історикам-філологам, філософам тощо, у творчості котрих він, як правило, відзначає новизну й актуальність опрацьовуваних ними проблем, внесок цих учених у світову скарбницю науки, в тому числі в українознавство (Григорій Джаншієв (1900), Станіслав Шмір-Пепловський (1900), Станіслав Щепановський (1900), Едмунд Еган (1901), Франческо Крісті (1901), Ігнат Мацейовський (1901), Ерік Норденшільд (1901), Юрій Гуца-Венелін (1902), Чезаре Паолі (1902), Остап Терлецький (1902), Ізидор Шараневич (1902), Микола Шільдер (1902), Олексій Маркевич (1903) та інші. Дослідженнями персоналій В. Гнатюк продовжував започатковану раніше традицію, доносячи до широкого читача імена з великого світу науки.

В. Гнатюк сприймав історію крізь глибокі громадсько-політичні почуття до свого народу і як громадянин не стояв осторонь всього того, що відбувалося на його рідній землі. Він постійно підкреслював необхідність взаєморозуміння і взаємоповаги між народами, що особливо потрібно, коли ці народи живуть на одній або суміжних територіях, і тут же гостро засуджував тих, хто принижує своїх співвітчизників, вважаючи їх меншвартісними відносно себе. Він зауважує, що в словацько-українських відносинах XIX ст. існує штучна ізоляція, спричинена насамперед тим, що словацька інтелігенція не визнає українців як самостійну націю. З другого боку, він стверджував, що й українці, зайняті власною емансипацією, зовсім не цікавляться життям і культурою Словаччини³⁴.

Ці зауваги, висловлені вченим, актуальні й досі щодо цілого ряду аспектів у міжслов'янських відносинах.

Водночас В. Гнатюкові болять недуги різних рідних і чужих «вождів народу» — їх кар'єризм, політиканство, необ'єктивний критицизм (див. статтю «Дещо про наші домашні болячки», 1902). Він ідко висміює звернення так званого «Хлопського комітету у Львові» до страйкуючих селян, в якому представники польської верхівки радять не виступати проти поміщиків, а все вирішувати

вирним шляхом (стаття «Добрі ради для страйкуючих», 1902). І тут же широко вітає перемогу комітету, зорганізованого для відкриття пам'ятника І. Котляревському, над царським зволанням та заборонами. Від імені Наукового товариства ім. Шевченка він пише: «Простуючи шляхом, який зазначив Котляревський, а який протерли його наступники, ми втім почуттю солідарності з кращими силами України, із щільними сіячами людського поступу, знаходимо непохитну віру, що діло, розпочате Котляревським, не вмере, не загине і кличе з повної груді: «Ще не вмерла Україна» (зауважимо, що царська цензура викреслила останнє слово, вписавши замість: «Ще не вмерла українська Русь»)³⁵.

Революційна ситуація в Україні в 1917—1919 рр. породила у В. Гнатюка надії на всебічний розвиток його краю. У листі до І. Кривецького від 20 липня 1917 р. він зауважує: «Україна так рушається, що аж не хочеться вірити. Видається немов се казка або сон... Дуже бажав би я дожити до часу нового ладу на Україні»³⁶. А як радіє В. Гнатюк створенню Української Академії наук! Після присвоєння йому звання академіка в 1924 р. учений пише: «Колись моєю молодечею мрією було дожити хвилі, в якій на українській землі став би український університет та Українська Академія наук, дві інституції, що ввели б український народ у ряд загальнопризнаних культурних націй. Ся мрія тепер здійснена. Я вважав би великим щастям, коли би міг наприкінці свого життя хоч здалека би докинути її свою цеголку до тої величавої будівлі, яку здвигає УАН для української науки»³⁷.

В. Гнатюк постійно стежив за політичним життям українців у діаспорі, інформуючи вітчизняного читача про їх побут, соціально-економічні здобутки і біди, про культурний розвиток, пресу, художню літературу. У цих записках В. Гнатюк постає перед нами як історик-публіцист.

Не стояв дослідник і осторонь питань, що їх ставило *життя конфесій* в Україні. Він був релігійною людиною, але ця релігійність зовсім не перешкождала йому публікувати твори Ф. Енгельса, Л. Моргана, К. Каутського, позитивно відгукуватись про праці Ф. Лассала, К. Лібкнехта та критикувати (інколи дуже гостро) місцеве духовенство. Оцінка релігійних явищ в історії церковного життя в Україні завжди накладалася у В. Гнатюка на канву загального розвитку українознавства. Він не сприймав консерватизму церкви відносно національно-визвольної боротьби українського народу. Православне духовенство в Східній Україні він критикував за його підтримку політики царського уряду щодо українського населення, греко-католицьке духовенство в Галичині — за його неу-

вагу до національно-освітньої роботи, духовенство на Закарпатті — за аристократизм та мадяронство³⁸ (тут очевидна паралель з І. Франком і його ставленням до церковних справ в Україні). З погляду досліджень конфесійних питань, сфер їх життєвого впливу в Україні становлять інтерес праці В. Гнатюка «Православна церква в Росії за Олександра III» (1902), «Діяльність католицьких монахів в Австрії» (1902), «Вавілон і Біблія» (1902) та інші. У своїх працях В. Гнатюк торкався також питань діяльності українських релігійних сект.

Десятки праць присвятив В. Гнатюк *проблемам шкільництва та освіти* в Україні, що стосувалися типів шкіл і вищих навчальних закладів. Неодноразово він підкреслював негативну роль щораз більшої політизації школи в Україні. Стосовно Росії він вважав, що головною метою усій системи народної освіти в цій країні є виховання молоді (зокрема української) в дусі самодержавства і православ'я. Російський уряд зацікавлений у тому, щоб селянин був темний. Це ж стосується значною мірою і шкіл на території Австро-Угорщини (див.: «В справі заборони книжок руських угорським міністерством», 1896 та інші.). Постійним лейтмотивом праць, присвячених шкільництву, було також висвітлення нерівноправного становища українських шкіл порівняно з російськими (в Східній Україні), польськими (у Галичині), німецькими (на Буковині) та угорськими (на Закарпатті)³⁹.

Поряд з цим В. Гнатюк звертає увагу на не завжди добру послугу освіті з боку місцевої преси, через яку «присяжні видавці» від урядових кіл намагаються впливати на населення. Він гостро критикує видання типу «Временника Ставропигійського інститута...», газету «Русская рада», називає їх «хламом», з якого «не тільки не продирається освіта між народ, але, навпаки, шириться темнота, бездіяльність, рабство»⁴⁰.

Часто торкався В. Гнатюк проблем рівня навчального процесу у школах, шкільних програм, підручників. У статті «В справі науки української мови в середніх школах» (1913) він підкреслює значення вивчення української літературної мови для гімназійної молоді, хоча, на думку вченого, поряд із літературною мовою молодь повинна бути обізнана з основними діалектами свого народу. Заради цього слід готувати підручники, складати шкільні хрестоматії творів, писаних українськими діалектами. На жаль, від початку ХХ ст. і донині ця ідея у шкільництві не прижилася.

Водночас В. Гнатюк вважав необхідним поряд з історією, математикою і фізикою, мовою і літературою, географією широко вивчати у школах народознавство. Фольклор як предмет треба пізнавати не лише тому, що він спричинився до

виникнення течії романтизму в українській літературі, а й тому, що у фольклорі є такі високо-артистичні твори, які можуть рівнятися з найгарнішими творами найвизначніших поетів і вповні заслуговують на те, щоб з ними познайомився кожний інтелігент⁴¹. Слід ще зазначити, що вчений гостро картав низький рівень освіти духовенства на Буковині у праці «Один із буковинських духовних...» (1910).

Багато уваги приділяє В. Гнатюк виданню шкільних підручників.

Підсумовуючи, зауважимо, що, попри чимраз ширше зацікавлення українознавчими дослідженнями В. Гнатюка, наукове опрацювання спадщини вченого тільки починається. Воно, як нам здається, повинно вестися у трьох планах. Треба, по-перше, детально оцінити творчість В. Гнатюка в загальноукраїнському суспільно-політичному, культурному і науковому контексті кінця XIX — початку XX ст.; по-друге, з'ясувати роль спадщини В. Гнатюка в розвитку національної науки, біля джерел якої він стояв від самого початку своєї творчої діяльності, а отже і внесок вченого в науковий процес в Україні (аналіз його праць повинен бути пов'язаний із рівнем тогочасної загальнослов'янської та загальноєвропейської думки); по-третє, різнобічно науково-теоретично осмислити усі напрями наукових зацікавлень В. Гнатюка, де на перше місце висуваються питання фольклористики, літературознавства, мовознавства, історії українського народу, освіти і педагогіки, історії української науки. Науковий діапазон В. Гнатюка — енциклопедичний. Окрему увагу слід приділити діяльності В. Гнатюка в НТШ.

Володимир Гнатюк як представник плеяди корифеїв українського наукового світу став одним із засновників високої науки в Україні, що робила свої перші кроки в Науковому товаристві ім. Шевченка у Львові. В його творчості міцно поєдналися особисте (виражене у великій працездатності та цілеспрямованості в задумах і переконаннях) та громадське розуміння завдань науки у відродженні духовності рідного народу і його національної свідомості. Подвижницька праця вченого, який стояв біля джерел формування українознавства, сьогодні, як ніколи, заслуговує повсюдної уваги і наслідування.

Матеріал надіслано з Наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові.

¹ Гнатюк В. Передне слово // Етнографічний збірник (далі — ЕЗ). — Львів, 1916. — Т. 37 — 38. — С. 3 — 4; Центральний державний історичний архів України у Львові (далі — ЦДІА України у Львові). — Фонд 348. — Опис 1. Спр. 139-а. — С. 6 — II; Центральна наукова бібліотека ім. В. Вернадського НАН України (далі — ЦНБ НАН України). Інститут рукописів. — Ф. 1. — Спр. 22868.

² ЕЗ. — 1897. — Т. 3. — С. III.

³ ЦДІА України у Львові. — Ф. 309. — Оп. 1. — Спр. 2282. — Арк. 62.

⁴ Гнатюк В. Передне слово до збірки Коломийки. Т. 1 // ЕЗ. — Львів, 1905. — Т. 17. — С. 17.

⁵ ЦДІА України у Львові. — Ф. 309. — Оп. 1. — Спр. 2266. — Арк. 39 — 40, 76 — 77 та ін.

⁶ Інститут археології НАН України. Науковий архів. — Ф.А. — Спр. В / 1692. — Арк. 1 — 2.

⁷ Архів Академії наук Росії. Ленінград. Відділення. — Ф. 2. — Оп. 5. — Спр. 37. — Арк. 1 — 6.

⁸ Франко І. Рецензія на кн.: Володимир Гнатюк. Коломийки. Т. 2 // Літературно-науковий вісник (далі — ЛНВ). — Львів, 1906. — Т. 25. — Кн. 9. — С. 502

⁹ Яценко М. Т. Володимир Гнатюк. Життя і фольклористична діяльність. — К.: Наук. думка, 1964. — С. 273.

¹⁰ ЦДІА України у Львові. — Ф. 309. — Оп. 1. — Спр. 421. — Арк. 34.

¹¹ Там же. — Арк. 45.

¹² Слово в дорогу академіка Іржі Горака // Науковий збірник музею української культури в Свиднику. — Пряшів, 1967. — Вип. 3. — С. 7.

¹³ Інститут літератури НАН України (далі — ІЛ НАН України). Відділ рукописів. — Ф. 59. — Спр. 761. — Арк. 4; Мочульський М. Іван Франко. Студії та спогади. — Львів, 1938. — С. 30 — 32, 40 — 41.

¹⁴ Іван Франко. Документи і матеріали. 1856 — 1965 / Упорядники І. Бутич, Я. Дашкевич, О. Купчинський, А. Сісецький. — К., 1966. — С. 290 — 291.

¹⁵ Гнатюк В. Новий Флоринський в Одесі // ЛНВ. — Львів, 1905. — Т. 32. — Кн. 12. — С. 237.

¹⁶ Дзендзелівський Й. О. Володимир Гнатюк як мовознавець // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. — Пряшів, 1976. — № 7. — С. 207.

¹⁷ Наша школа. — Львів — Чернівці. 1913. — Зош. 6. — С. 340 — 341.

¹⁸ Загнітко А. П. Граматична концепція В. Гнатюка // Т. Шевченко і українська національна культура. Матеріали Наукового симпозіуму. — Львів, 1990. — С. 108.

¹⁹ Інститут археології НАН України. Науковий архів. — Ф.А. — Спр. В/1630. — Арк. 1 — 4.

²⁰ Архів Академії наук Росії. Ленінград, відділення. — Ф. 2. — Оп. 5. — Спр. 37. — Арк. 1 — 6.

²¹ Дзендзелівський Й. О. Цит. праця. — С. 215.

²² Там же. — С. 234.

²³ Гнатюк В. В справі української літературної мови // ЛНВ. — 1924. — Т. 84. — С. 86.

²⁴ Хроніка і бібліографія // ЛНВ. — 1902. — Т. 19. — Кн. 8. — С. 19 — 20.

²⁵ Мушинка М. Володимир Гнатюк // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. — Париж — Нью-Йорк — Сідней — Торонто, 1987. — Т. 207. — С. 181.

²⁶ Гнатюк В. Рецензія на працю О. Барвінського «Дас фольксleben дер рутенен...» // Записки НТШ, 1898. — Т. 26. — С. 43 — 44.

²⁷ ЦДІА України у Львові. — Ф. 309. — Оп. 1. — Спр. 2286. — Арк. 58.

²⁸ Гнатюк В. Мадярська свобода // ЛНВ. — 1905. — Т. 32. — Кн. II. — С. 150.

²⁹ Відповідь О. Соболевському та Я. Пастернаку — рецензентам своєї праці «Руські оселі в Бачці» // Записки НТШ. — Львів, 1898. — Т. 22. — Кн. 2. — С. 1 — 58.

³⁰ Мушинка М. Цит. праця. — С. 152; З приводу з'ясування зв'язків між закарпатськими та бачванськими говорами В. Гнатюк консультується з О. Шахматовим. Архів Академії наук. СРСР. Ленінград, відділення. — Ф. 134. — Оп. 3. — Спр. 370. — Арк. 3.

³¹ ЦНБ НАН України. — Ф. 34. — Спр. 336. — Арк. 1 — 2; ІЛ НАН України. — Ф. 3. — Спр. 1637. — С. 5 — 8.

³² Пор. окремі міркування В. Гнатюка в огляді праць, уміщених у сьомому річнику «Живой старини» (Записки НТШ. — Львів. — 1909. — Т. 91. — С. 185 — 186).

ЦНБ НАН України. Від рук. — Ф. 34. — Спр. 610. — Арк. 1.
Мушинка М. Цит. праця. — С. 108 — 109.
Там же. — С. 123.
ЦДА України у Львові. — Ф. 309. — Оп. 1. — Спр. 987. — Арк. 90.
Там же. — Спр. 2290. — Арк. 20.

³⁸ Там же. — С. 188.

³⁹ Там же.

⁴⁰ Яценко М. Видатний народознавець // Народна творчість та етнографія. — 1971. — № 2 — С. 33.

⁴¹ ЦДА України у Львові. — Ф. 309. — Оп. 1. — Спр. 987. — Арк. 344.

ЧУМАЧЕНКО

ПАЛОМНИЦТВО У СВЯТУ ЗЕМЛЮ

історико-культурний аспект

історія ходіння на прощу в Святу Землю, особливо важливість Православної Палестинської Громади у другій половині ХІХ — на початку ХХ століть — одна з тих проблем, при вивченні яких дуже важко відтворити об'єктивну, строго наукову картину. Надто вже тісно переплелися тут релігія і політика. Дана стаття — всього лише спроба поглянути на давно відомі факти з більш-менш неополітизованої позиції, розкласти їх у певній послідовності і спробувати — в міру сил і можливо-стей — їх збагнути.

Принциповими для нас будуть два питання: хто, як і якою метою організував та спрямував прохляський рух як він впливав на створення народної моделі світу в тих званцях південних губерній Російської Імперії.

Близький Схід, незважаючи на свою віддаленість навіть від найпівденніших окраїн Росії, протягом століть залишався в центрі політичних пристрастей. Досить нагадати, що основні пункти Кючук-Кайнарджійського миру, яким завершилась російсько-турецька війна 1768 — 1774 рр., стосувалися аж ніяк не земель між Бугом і Дніпром, беззборонного проходження суден з російськими проханами через Босфор і Дарданелли. Поштовком до Кримської війни 1853 — 1856 рр. були не тільки економічні суперечності, скільки дипломатична криза, пов'язана з проблемами Святої Землі. І за всіма цими подіями виникав один привид, один «міф»: «Москва — третій Рим, а четвертому не бувати». Про вплив візантійської культури та ідеології на Московську Русь наголошено досить багато, так само, як і про основи самого візантизму. Наприклад, протоієрей Іоанн Мейендорф зауважував: «Ідеал і мету, тобто дум-

ку про створення імперії, яка подолає безладне протиборство народів і встановить вселенський мир, Візантія отримала у спадок від Давнього Риму. Ця ідея «PAX ROMANA» поєдналася з християнськими сподіваннями на вселенське Царство Христове. Візантійці, безперечно, вміли провести необхідну богословську різницю: навіть християнізована Римська імперія не була ще Царством Божим. Однак християнський імператор у певному розумінні упереджував Царство Христа. І навіть ставав немовби намісником Його в управлінні дійсним, незмінним ще, грішним і недосконалим світом; досвід істинного Царства давала Євхаристія, церква, керована духовною ієрархією»¹.

Для Росії прийняття такої моделі означало не тільки зміцнення самодержавної влади. «Притаманне росіянам образно-символічне сприйняття світу, їх максималізм, прагнення досягти абсолюту, причому одразу, негайно, одним зусиллям волі, знайшло враз сприятливий ґрунт»². Надія на земне втілення Царства Божого, що мала ранньохристиянське коріння (див. у С. М. Булгакова³), оригінально відбилася в народних соціально-утопічних легендах, де повернення до «коренів» відбувалося наче в обхід самодержавних ідей візантизму, а пафос протосоціалізму, навпаки, виправдовувався християнським вироченням.

На такому тлі ходіння на прощу, яке, «безперечно, є передусім фактом релігійно-морального життя народу»⁴, можна розглядати як спробу відновлення цілісності національного менталітету, оскільки молитва біля Гробу Господнього чи хоча б її можливість робили євангельську історію реальною, живою, одразу відмітали і державний символізм, і суспільні міфи. Проте це швидше вже культурософія, а в самій історії прохляського руху було немало суперечностей.

ЧУМАЧЕНКО Ганна Анатоліївна. Доктор філологічних наук. Керівник Херсонського відділення Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. 1995.